

Zamišljeno je motril veliki kan šotorove stene, ko je drugič prečital pismo. Tisoč sladkih slik ga je mamilo, ko je segel kakor v sanjah po pergamenu. Z velikim gosjim peresom je zapisal nanj par besed, nato je tlesknil v roke.

Šotor se je naglo razgrnil in vanj je stopil služabnik, žvenketajoč v orožju.

Ob tem zvoku se je bliskoma zbistrilo kanovo oko. Kakor da se je vzdramil iz globokega sna, je stresel parkrat svojo debelo glavo, pomežiknil je zdaj z levim, zdaj z desnim očesom, pri tem pa je neopazno mečkal pergamen v roki. Nato se je kakor prešinjen od strele hipoma pognal kvišku in z mogočnim glasom zaklical vojaku, ki je nemo čakal povelja:

— Za Sulejmanom! Odsekajte mu glavo, kjer ga najdete.

Globoko se je priklonil služabnik, ko je zapuščal šotor. Veliki kan pa je z mirnim smehljazem zažgal nad lojenko pismo, ki ga je pisal svoji mali ter učeni ženici.

B. Borko: Nikolaj Berdjajev

I.

Izmed ideologov, ki so značilni za novo rusko miselnost, kakor jo kleše in kreše revolucija, sta vrlo markantna dva protinožca: Lenjin in Nikolaj Berdjajev. V prvem se je vobličil duh Petra Velikega, ves zaverovan v blaženost evropske omike, a izbičan od skepse in usmerjen v hladno logiko zgodovinskega materijalizma; suhoparen, premočrten, zajedljiv in bojevit duh, poln optimizma in volje do dejanj. V Berdjajevu pa se je posebilo nasprotje tega revolucijskega duha: materijalistični smeri se je na vso moč uprla idealistična, izpregovoril je še enkrat ruski monastir z modrostjo «starcev», razvojna črta ruskega mišljenja se skuša premakniti daleč nazaj v predpetrovska doba; vero v evropsko kulturo nadomešča vera v rusko samobitnost, ki jo oplodjajo istočne kulture, zlasti pravoslavno krščanstvo. V jedru se v tema sedanjima predstaviteljema ruske misli in akcije nadaljuje star spor med zapadnjaki in slavjanofili, kajpa, v zaostreni in sodobnim stremljenjem prilagojeni obliki. Velik razloček pa je v vplivu njunega načelnega boja na življenske razmere: okvir teoretičnih prerekanj in akademičnih besedovanj je v Rusiji že zdavnaj prebit in besede postajajo meso hitreje ko kdaj poprej. Revolucija je dala mnogim dosihmal bolj ali manj knjižnim in govorniškimi vprašanjem giblivo silo dejanj; tako so dobile tudi filozofične ideje življenski vzmet in pogon. V Rusiji in med Rusi v izgnanstvu

so se vse dotlej «mrtve» ideje dodobra preizkusile in izživele. V kolikor so lahko ubrale korak s komunističnim prevratom in mu prilivale ognja, so se mogle izvajati s prostostjo, kakršne že dolgo ni bilo v zgodovini. To velja predvsem za razne umstvene in moralne doktrine, n. pr. za ateizem, protireligioznost itd. Dosisimal prezrti in kakor nevarni strupi s svarilom zaznamovani miselni izsledki posameznikov so se lahko preizkusili med množico; v tem do skrajnosti dramatičnem boju nasprotujočih si idej se je bil pojavil izbruh «besov», ki ga je bil že Dostojevskij slutil in napovedal. Na drugi strani pa je ruska emigracija razvila — prav tako kot nekoč poljska v Mickiewiczu, Słowackem i. dr. — s strastjo in s čudovitim hrepenenjem po domovini in po njenih zašlih dneh prožete ideologije o ruskem narodu, o ruski duši, o ruski kulturi itd. Nikdar še ni bila miselnost kakega naroda v tako bohotnem kvašenju in nikjer se ideje kot samobitna življenska sila, delujoča mimo nagonov, strasti in čuvstev, ne kažejo v tako prvinski bujnosti in sili.

V tem razplamtelem idejnem svetu sta Lenjin in Berdjajev zares izrazita protinožca: prvi kot predstavitelj aktivnega duha v domovini, drugi kot glasnik pasivnega duha v emigraciji. Lenjin je zavzel svoje mesto po dejanjih, ki so potekla iz njegovega ostro opredeljenega svetovnega in življenskega nazora; čeprav mož dejanj, vodja revolucije in ljubljenec množice, je po svojih filozofskih in socioloških spisih vendarle bolj pomemben mislec nego vedo oni, ki ga poznajo zgolj kot politika. Ali pri Lenjinu se ne bomo pomudili več kot z opozorilom na njegovo obsežno polemično-kritično udejstvovanje v zagovarjanju zgodovinskega materijalizma. Berdjajev, ki bodi predmet naše razprave, je v vsakem oziru živo nasprotje Lenjina, zato tudi ni mož dejanja. Njegovi spisi pa so po svoji goreči in duhoviti obrambi ruskega idealizma tako zasloveli po svetu, da med ruskimi misleci te smeri nima enakega. Mogoče je, da se bo njegovo sedanje mesto kdaj pozneje premaknilo bolj v ozadje, saj je po svojih spisih predvsem združevalec dosedanjih idej in manj izviren oblikovalec novih smeri. Vendar pa je njegovo delo, sloneče na neki duševni evraziji, t. j. na spojitvi evropskega in azijskega duha, dovolj zanimivo, da se seznanj z njim tudi slovenski čitatelj, ki je bil vedno dovzeten za idejne dražljaje iz ruskega sveta.

II.

O sami osebi Nikole Berdjajeva nimamo natančnejših podatkov. Po študijah je bogoslovec in filozof. Leta 1915. je vzbudil pozornost njegov spis «Duša Rusije». Le-ta je jasno označil pota nje-

govih miselnih stremljenj: krenil je v ruski misticizem in idealizem kakor Čaadejev, Fedorov, Danilevski, Leontjev, Solovjev in drugi. Duša Rusije je sad drugih prvinskih sil kot germanska in romanska duša, zato ubiraj rusko življenje druga pota! Stara slavjanofilska ideologija. Ali Berdjajev jo je združil s časovnostjo, z dogodki, ki so se odigravali v domovini ali so preteče vstajali na obzorju. Poglavitni spisi Nikolaja Berdjajeva, ki so mu dali po izidu knjige «Untergang des Abendlandes» naziv ruskega Spenglerja, so izšli v emigraciji. Vsi nosijo bolj ali manj odseve krvavordečih plamenov ruske revolucije, vse preveva lahna nostalgija po izgubljeni domovini. Sem spadajo predvsem: «Filozofija neravenstva», «Smysl istorii» in «Novoe srednevjekove». Vrhu tega je spisal študije o Leontjevu, o Dostojevskem in drugih. Berdjajev živi sedaj v Parizu in se trudi, da bi vnel za svoje ideje širom sveta razkropljene ruske pribežnike. Njegovi spisi se prevajajo v razne jezike in so bili povsod sprejeti z izredno pozornostjo.

Obsežni spis «Filozofija neravenstva», «pisma k nedrugam po socialnoj filosofii», je nastal v letih 1922. do 1923. Obravnava v mestoma polemičnem tonu, vendar pa vzvišeno, ognjevito in z učenostjo, ki je prepojena z veliko duhovno vero, osnovne socialne probleme, ki so postali z rusko revolucijo pereči. Prvo pismo govori o ruski revoluciji na splošno, drugo o religiozno-ontoloških temeljih človeške družbe, tretje o državi, četrto o narodu (naciji), peto o konservatizmu, šesto o aristokraciji, sedmo o liberalizmu, osmo o demokraciji, deveto o socializmu, deseto o anarhizmu, enajsto o vojni, dvanajsto o gospodarstvu, trinajsto o kulturi in štirinajsto o božjem kraljestvu. Berdjajev ne govori o zgodovinskem razvoju družbe in njenih občestev in ustanov več kot je neobhodno potrebno, zakaj knjiga ni pisana kot uvod v socialno filozofijo kakor n. pr. Gumplowiczova «Socialna filozofija». Spis je grenka obtožba ruske revolucije, ki je razmajala vse stare ustanove in odprla na stežaj vrata neštetim miselnim izrodkom. Berdjajev je že v tej knjigi podal jasne obrise svoje zgodovine filozofije in njegovo pojmovanje družbe se ostro loči od naturalističnega, izhajajoč iz metafizičnih, t. j. idejnih osnov. V naslednjem spisu «Smysl istorii», ki je za sedaj njegovo standardno delo, je Berdjajev natančno opredelil pojmovanje zgodovine in položil svoj svetovni in življenski nazor na skoraj arhitektonsko oblikovane miselne stebre. V njem raziskuje, kakšen zmisel ima zgodovina človeške družbe. To je v drugi obliki staro vprašanje: Kam,

kod in čemu? Nanj so odgovarjala razna verstva, iz njega so se razvili številni filozofski sistemi, z njim se je bavila sodobna veda, ki pa je — kakor pravi Berdjajev — spoznala, da je smoter vsega prirodnega dejanja in nehanja v končnem problemu znanstveno nerešljiv. Za samo človeško družbo pa je smoter njenega razvoja ali zmisel zgodovine neizmerno važen. Po spoznanju, da ga v sami prirodi ni, se vrača Berdjajev v idejni svet, ki mu je odsev božjega duha in jame z miselnimi prvinami oblikovati mogočno stavbo zgodovine v vsej njeni gotiški lepoti in ostrini.

V spisu «Smysl istorii», ki obsega deset poglavij z dodatkom, je pisec najprej preiskal bistvo vsega zgodovinskega in pomen izročil v zvezi z odnosom med zgodovino in metafiziko. V nadaljnjih poglavjih razglablja o odnosih med Bogom in človekom, med časom in večnostjo, govori o usodi hebrejstva, o krščanstvu in zgodovini, o renesansi in humanizmu, o nastopu mehanske civilizacije z gospodstvom strojev in z njo zvezanim razkrajanjem človeške osebnosti kot vzora. Deseto poglavje je posvečeno vprašanju napredka, dodatek pa ocenjuje s filozofične strani voljo do življenja in voljo do ustvarjanja kultur. Z omenjeno svojo knjigo je stopil Berdjajev med prve ruske filozofe zgodovine ter znova in na svoj način potrdil tolikokrat izrečeno krilatico, da je Rus «rojen mistik». Obrise idejne stavbe, ki jo je zgradil Berdjajev v svojem «Smislu zgodovine», bomo videli z mesta, kjer se nam bo nudila prilika, da premostrimo to faustovsko iskanje vesoljne resnice v celotnem razpletu. Tretja knjiga, ki jo štejem med poglobitve spise Nikolaja Berdjajeva, očituje praktične posledice njegovih nazorov. «Novoe srednevjekove» oznanja v ritmičnem presnavljanju kulturnih dob večer sodobne kulture in prvo svitanje nove kulture, ki bo najbližja srednjeveški. Med ostalimi spisi Nikolaja Berdjajeva je ta knjiga, zlasti v prvem delu, najbližja jeziku čuvstev. Razum, ki je bil v prvih dveh knjigah napet kakor lok, oster v analizi in spreten v sintezi, v «Novoem srednevjekovem» nekam medli, kakor da bi se tajal pod obilnostjo čuvstev. Spis preveva neko pobožno, dejal bi, romarsko hrepenenje, «desiderium collium aeternorum», polno prividov in melanholije. V gotiški cerkvi svetovnega nazora Berdjajeva se je oglasila prva liturgija...

«Duhovni začetki nove zgodovine so se izživel, nje duhovne sile izčrpale. Racionalističen dan nove zgodovine je na zatonu, njegovo solnce zahaja, nastopa somrak in že se približuje noč... Po vseh znamenjih smo stopili iz zgodovinske epohe dneva v epoho noči.» (Str. 87.)

Nje vodilne ideje in metode — racionalizem, areligioznost, znanstvenost — so po njegovem mnenju zamašile večne kulturne vrelce in zaznamovale intelektualistično epoho s smrtjo. Odgovorne so za vso zmedo, ki je nastala zadnja desetletja v Evropi. Katastrofe, ki zaznamujejo našo dobo, pa so s tem v zvezi znak prvinskega presnavljanja, propadanja starega in porajanja novega.

(Konec prihodnjič.)

Stano Kosovel: Kamor pogledam

Kamor pogledam — azurnih valov veletoki,
v sinjezelenih vodah plavajoči otoki,
jadra, mornarji, galebi, daljave, oči —
kje smo še mi!...

Kamor prisluhnem — harmonično mehki glasovi
se pogovarjajo v gluhem jeziku z rodovi,
ki — še nerójeni — prožijo dušnim očem
skladen objem.

Kamor pogledam — vetrovi se vežejo z brati;
v dušah neznanci iskreno želijo spoznati
bratske poti tujih ciljev, njih solnc in njih zvezd
slast in bolešt.

Kamor prisluhnem — zaprta daljava odstira
svoja bogastva in kaže jih duši vsemira,
kakor nenadna bi jasnost preklala temò,
govori z njo.

Kamor pogledam — povsodi preprežene niti,
v vlaknih posameznih vozli človeštva so skriti,
nitim začetka ne konca ni, kakor prostranstva nadej,
nimajo mej.

Kamor prisluhnem — ušesu odzove brnenje,
zgane se kri, v mrtvi snovi zapólje življenje,
dvigne v višave se, skloni k prstenim se tlom
slednji atom.

Kamor pogledam — brezkraino kraljestvo se širi,
v tisoč smeri so iz njega izstréljeni tiri;
vlaki vseh časov in krajev srečujejo v njem se, in njihov izraz
moj je obraz.

ogenj se je razlil preko pojmov in vere srca in če bi umrla — za ceno smrti, četudi — morala sem!»

Glas je pripovedoval počasi in brez razburjenja, kakor bi prihajal iz čudnega, na smrt spominjajočega miru. In ko je čez čas utihnil, se mi je zdelo, da je tišina, ki je zalila sobo, le nadaljevanje tega glasu. Nisem imel poguma, da bi jo prerušil. Čutil sem v sebi neko dolžnost, da počakam, dokler se vse ne izvrši, do konca — dokler ne zapade sneg žalosti in brezupja ta sveži grob in bo vse potihlo in brezglasno izročeno smrti, onostranosti, odkoder ni več vrnitve k solncu.

Siva jutranja luč je že priklicala stene sosednje hiše iz teme, ko sem stopil k oknu, da se poslovim. Zagledal sem nepremičen, bled obraz in ugasle oči, iz katerih so počasi kapale hladne solze, kakor iz prevrnjene, razbite čaše. Šel sem brez slovesa in sem tiho in narahlo zaprl vrata za seboj.»

B. Borko: Nikolaj Berdjajev

(Nadaljevanje in konec.)

III.

Iz kakih idejnih vrelcev izvira miselnost predstavitelja novega ruskega idealizma, Nikolaja Berdjajeva? — V navedenih treh knjigah, zlasti pa v «Smyslu istorii», se Berdjajev često dotika spoznavalnega problema, ki je jedro njegovega svetovnega in življenskega nazora.

Predvsem ugotavlja negativno vrednost empiričnega spoznavanja in nezadosten obseg z logičnimi dedukcijami izgrajenega racionalističnega in tudi idealističnega spoznanja. Noben filozofski sistem ne more utešiti človekove žeje po neznanem, dokler nudi vznemirjenemu duhu zgolj nezrele sadove izkustev in logike. Duhovitost ne more nadomestiti duha v njegovi nedeljivi, večni celoti. Tak duh se pojavlja v človeški duševnosti po intuiciji in inspiraciji; njega zaznava predvsem človekova religioznost. To je spoznanje, ki gre skozi srce. Misli so stare, saj je že Pascal zapisal v svojih «Pensées»: *Nous connaissons la vérité non seulement par la raison, mais encore par le coeur... C'est le coeur qui sent Dieu, et non la raison*. Spoznanje je sad višje milosti, ki prihaja v srce, ni pa izsledek znanstvenih metod. Na drugi strani pa je svetovni nazor v očeh Berdjajeva zgolj izraz prevladujoče kulture. V večnem izpreminjanju kultur so lahko včeraj trdni nazori danes le zanimivo poglavje kulturne zgodovine. Empirične vede so v 19. in 20. stoletju tako zaslepile

zapadno človeštvo, da sploh nima enotnega svetovnega nazora, kakor ga je imelo v religioznih dobah in celo v prosvetljeni dobi. Ali je materializem tak nazor? Berdjajevu se zdi materializem za uspešno propagando prikrojena dogma, produkt namišljene vere v dokončna dognanja empiričnih ved. Teh dognanj pa zaman čakamo, ker se n. pr. problem zmisla človeškega življenja in problem božanstva ne bosta nikdar rešila empirično ali z logičnim aparatom. Je li agnosticizem s svojo najmodernejšo izdajo — relativizmom — svetovni nazor omikanega človeka? Pozitivizem ali pragmatizem? Nekoč je imelo zapadno človeštvo vero v znanost in filozofijo. Danes te vere ni več.

Berdjajev vidi v današnjem duhovnem razvratu zgolj zahanje «racionalističnega dne v kulturi». Nasproti kaosu postavlja enotnost in sintezo; to bodi življenska sila novega srednjega veka. Kakor drevesne korenine v zemljo, segajo njegove misli in zamisli v tankih nitih globoko v idejna pratla človeštva. Dvoje spoznanj se vsiljuje človeku, odkar razmišlja o svetu in o sebi: prvo je mitologem, ki so ga odkrili Hebrejci in tudi Indijci. Hebrejski mitologem je prešel v krščansko gnostiko in je še danes živ miselni vrelec. Drugo spoznanje je filozofem, ki ga je izdelala grška filozofija. Tudi ta je vir današnje zapadnjaške miselnosti. Človeštvo je že dolga stoletja na razpotju med obema. Mitologem stremi po spoznanju noumenona, t. j. notranjega bistva vsake bitnosti, medtem ko druga struja raziskuje fenomen, t. j. vnanjost sveta. Med obema je razlika kakor med človeškim obličjem, ki izraža nastroj notranjosti, in silo, ki giblje to notranjost. Vse je v večnem sporu med formo in vsebino. Naša kulturna zgodovina neprestano valovi v teh dveh smereh. Iz prve izhajajo idealistični pojavi, verski nazori, mistika, dejanja inspiracije in občutja lepote in harmonije, tu je vir romantiških smeri v umetnosti; iz druge pa se oblikujejo znanost, tehnika, materijalizem, intelektualizem, racionalna miselnost, skepsa, sodobna civilizacija, naturalizem. Odtod usodno nasprotje med raznimi kulturami in zgodovinskimi dobami. Srednjeveška miselnost je izviralala iz mitologema. Nje najvišja stremljenja so bila usmerjena k spoznavanju noumenona. Podlegla pa je vplivu humanizma. Zgrabil jo je nasproten miselni tok, življenje se je obrnilo zopet nazven, k videzu; tako je nastala kriza zapadne kulture. Humanizem je splodil sodobno mehansko civilizacijo z vsem njenim malikovalstvom fenomena, vnanjosti, površnosti, naivno gledanega videza prirode. Kakšne sadove bi rodil človeški razvoj, če bi se kretal na poti mitologema? — vprašuje Berdjajev in odgovarja v «Smyslu historii» in v «Filozofii neravenstva» z analizo današnje

družbe in nje civilizacije, ki je verno obličje povprečnega evropskega buržuja. Toda civilizacija brez kulture ne more biti trajen pojav. Sodobna Evropa se po zlomu materializma, ki mu je že Nietzsche pel pogrebno pesem, vrača počasi k izhodišču svoje krize. To je somrak kulture, prehod skozi nočne temine k zarji novega dne.

Berdjajev vidi ta prehod v povsem konkretnih oblikah. Predvsem ga zaznava v negativnem stanju sedanje kulture, nato pa v dejanskem iskanju metafizike, etosa in idejne sinteze, ki se pojavlja čedalje bolj v evropskem človeštvu. Sodobno življenje se s svojim dinamičnim tempom nujno oddaljuje helenskemu življenskemu idealu, iščoč v vsem smotrenost, tendenco in sistem. Preroška vizijonarnost zmaguje nad filozofsko dijalektiko; spojitev sanjarstva z razvitim čutom za konkretnost zbližuje zapadno duševnost z izraelsko-srednjeveško miselnostjo. Svet se mora vrniti k mistiki in mitologiji.

Ta smeli zaključek poteka iz globoke gnostiške duševnosti Nikolaja Berdjajeva. Samo če ga postavimo med krščanske gnostike, nam postane umljiv. Od tod pa sega njegova metafizika v grško filozofijo in sicer preko Platona, ki mu je dal vero v realnost Idej in Logosa, k predsokratskim mislecem, posebej še k elatom. Teologija Nikolaja Berdjajeva je bolj mistika nego skolastika. Izmed mistikov posebno čisla Jakoba Böhma. Od gorliškega čevljarja, ki je vplival tudi na Schellinga, je povzel idejo o «temnem značaju v Bogu», ki je nekako izhodišče njegove metafizike. V tej, kakor mrak gotiške katedrale skrivnostni temini je bil zarodek človeštva; iz nje je izšel tudi Kristus, ki je rešil za večno odnos človeka z Bogom. Krogotok vesoljne zgodovine, pot Idej skozi Kozmos, ima tu izhodišče in zadnji izliv.

Berdjajev skuša dati besedi mit spoznavalen pomen. Mitologija je v jedru ontologija in človeško spoznanje izvira iz idej, ki so simboli Absolutnega. Spoznanje je tedaj ontološko-mitološko in simbolično.

IV.

Iz spoznanja se organsko razvija to, kar se zdi Berdjajevu poglaviten smoter razmišljanja: njegova filozofija zgodovine. Kakor hitro je zavrgel racionalistično in pozitivistično filozofijo in vzpostavil metafiziko, ki jo je bil Comte tako slovesno pokopal, je moral najti idejno izhodišče zgodovinskih sil. Zanj niso mogli razvijati človeške zgodovine zgolj prirodni pogoji in vplivi, gospodarski procesi in socialne težnje. Kakor je vse človeštvo izšlo iz temin božanstva, kakor je človeško spoznanje ontološko, tako

je tudi vsa zgodovina človeštva v luči te miselnosti rezultanta prvinskih Idej, ki so za človeštvo prav tako važne kakor elementi za kemično prirodo.

Iz filozofije zgodovine je našel Berdjajev v ruski literaturi več poizkusov. Že sama pravoslavna teologija, ki je bila pod močnim vplivom starokrščanskih, osobito bizantskih piscev, je silila k razčiščevanju problema, kakšen smoter ima v luči krščanskih idej neskončno valovanje človeštva z njegovimi neprestanimi boji ter socialnimi in političnimi krizami. Nekateri slavjanofilski teoretiki, kakor Aksakov, dalje Vladimir Solovjev in N. F. Feodorov, so zapustili izvirne poizkuse iz ruske in vesoljne filozofije zgodovine. Zanimivo koncepcijo filozofije zgodovine je podal Dostojevskij v «Velikem inkvizitorju» («Bratje Karamazovi»). Sploh je ruska literatura od petrovskih časov sem očitovala stremljenje, dognati zmisel zgodovine, predvsem pa zmisel Rusije kot prevodnika dveh dozdevno nasprotnih tokov človeštva — iztočnega in zapadnega — kot svet, ki združuje dvoje kulturnih hemisfer. Berdjajev je skušal s svojim filozofično podprtim sistemom filozofije zgodovine združiti vse te poizkuse in odgovoriti Rusom in preko njih vsemu človeštvu na vprašanja, ki napram njim zlasti ljudje na prelomu epoh ne morejo biti ravnodušni: Kaj je zmisel zgodovine, odkod, kam in pod vplivom kakih sil gre razvoj človeštva?

Berdjajev deli filozofijo zgodovine na dva dela: filozofijo družbe in filozofijo kulture. Obema je skupno ontološko izhodišče, obe nastajata iz idejnih valovanj in življenskih konfliktov. Zato sta kultura in družba stalno združeni in premaknitev kulturnih središč mora nujno premakniti tudi družabne temelje. Ko je humanizem premaknil idejni center srednjeveške miselnosti, se je jela razvijati buržoaska miselnost, ki je zmehanizirala kulturo in jo izpremenila v plitvo civilizacijo. Paraliza te miselnosti, ki jo očituje naš čas, povzroča razkroj meščanske družbe in daje prosto pot revolucijskemu premikanju družabnih plasti, kakor se kaže izredno plastično v ruski revoluciji.

V nasprotju s pozitivističnim in naturalističnim promatranjem zgodovine smatra tedaj Berdjajev, da so tvorne sile vseh zgodovinskih izprememb ideje. Tragika človeštva je prav za prav v tem, da ne more doseči blaženega ravnovesja med snovjo in duhom, med idejami in stvarnostjo. To je tista nepopolnost človeške nature, ki poedinca in narode večno nagiblje k zlu in ki jo je krščanstvo simboliziralo z izvirnim grehom. Zgodovinski razvoj človeštva je v jedru drama odnosov med človekom in Bogom, med idejami in gmotnimi silami. Zgodovina ni odraz slepe igre

prirodnih sil in zakonov s človeško voljo, ni samo kronika konfliktov med nagoni, strastmi in gmotnimi interesi, kakor trde prištaši historičnega materijalizma, zakaj življenje ni brez zmisla in njegovo transcendentno izhodišče, ki vanj Berdjajev trdno veruje, določa vsemu dejanju in nehanju smotrenost. Le-ta obstoji tudi v vesoljnem kozmičnem dogajanju, v gibanju zvezd, v nastajanju, razvoju in razpadanju svetov, v vsem, kar giblje in oblikuje vesoljno materijo in ravna nje attribute.

Zmisel zgodovine je tedaj v tem, da človeštvo išče in realizira svoj absolutni smoter. «Vsa zgodovina je polna iskanja božjega kraljestva. To iskanje je skrivna duša zgodovine, nje najsvetejše. Vsi zgodovinski smotri so podrejeni temu absolutnemu smotru, vsi smotri postajajo sredstva. Zgodovina sama je po svojem tajnem zmislu zgolj «dviženje k Carstvu Božjemu», pravi Berdjajev v 14. poglavju «Filosofie neravenstva». Iz tega vnaprejšnega «smotra vseh smotrov» izhajajo organsko-tvorne sile družabnega razvoja. Doslednemu idealistu je delovanje prirodnih sil in ekonomskih zakonov spričo smotrenosti človeške zgodovine sekundarnega pomena, kakor je naturalistu idejni svet zgolj odsev prirodnih sil. Berdjajev je izpeljal svojo ideologijo do zadnjih konsekvenc. Prišle so na svet, v človeško življenje ideje ljubezni, sreče, dobrote, lepote, dolžnosti, kreposti, dela in usmiljenja. Človek-posameznik jih mora vtelesiti v malem, narodi in človeštvo v velikem. Tako so vtelesili mučenci svoje ideje, heroji svoje, veliki pesniki svoje. Življenje je neprestana materializacija idej in večji ko je ta proces, bolj se družba približuje poduhovljenju in posvečenju. Berdjajevu je vse življenje vzgon kvišku, razmah organsko-tvornih sil, ki jih vodijo ideje; odtod njegov boj zoper mehansko pojmovanje življenja.

Socialna filozofija Nikolaja Berdjajeva je spričo takega pojmovanja življenja in družabnega razvoja v diametralnem nasprotju s strujami, ki prevladujejo v sodobni evropski družbi. Ne priznava idejnih temeljev demokracije, liberalizma, socializma, anarhizma. Njegov vzor je uresničenje «kraljestva božjega na zemlji»; prevedeno v naše pojme, pomeni to: popolna preosnova družabnega in kulturnega življenja v duhu etičnih in ontoloških idej, ali skrajna kristianizacija človeštva. Z veliko kulturno krizo našega časa se po mnenju Berdjajeva zapadno človeštvo že pomika v to smer.

Osnovna celica tako imenovane družbe je posameznik. Kolektivuma kot socialne edinice Berdjajev ne priznava. V komunističnem kolektivizmu vidi največjo negacijo višjih smotrov človeškega življenja, najgloblji padec človekovega dostojanstva.

Prav tako mu tudi ne ugaja moderni individualizem, ki je posameznika povzdignil previsoko k malikom. Obema pojmovanjema nedostaja večnostne podlage; splodil ju je človeški napuh. V novi družbi bo vsak posameznik človeštvo v malem; v njem delujejo iste tvorne sile kot v vsem človeštvu, njemu so dane enake naloge. Vendar pa je tako pojmovanje daleč od pojma enakosti. V knjigi «Filosofia neravenstva» pobija Berdjajev v vseh poglavjih predvsem moderno načelo o enakosti ljudi. Enakost pomeni izenačenje, le-to pa mehanizacijo življenja, usahnitev vseh virov, ki nas napajajo z duševnostjo. Isti življenski smoter, enake naloge v življenju ne značijo kvalitativne enakosti. Prav v praktični zmagi načela količine nad kakovostjo je največja kriza sodobne družbe.

Berdjajev se zavzema za načelo cenzusa in za hijerarhično družabno ureditev. V njegovi socialni filozofiji je na prvem mestu nujnost avtoritete in podrejenosti. To sta dve gibalni šili človeške družbe, z njima je dosežena skladnost med sredobežnimi in sredotežnimi nagibi v človekovi naravi. Avtoriteta bodi posvečena z najvišjimi smotri, podrejenost pa prostovoljna in svobodna. Nasproti modernemu pojmovanju svobode je postavil Berdjajev paradoks: svoboda v nesvobodi. S tega vidika kritizira liberalizem, ki mu očita, da je napravil iz svobode vulgarno načelo. A svoboda je preje aristokratska kot demokratična. «Svoboda pomeni predvsem pravico do neenakosti.» («Filosofia neravenstva» str. 125). Prav tako odklanja današnje pojmovanje demokracije, ki je čisto kvantitativno. Demokracija je ponižala človeka na številko. Zato v demokraciji vedno bolj zmaguje povprečnost; z njo pa je čedalje manj volje do poviševanja duhovnega nivoja. Nje značilnost je malomeščanska samovšečnost. Ljudske volje, ki se nanjo opira, pa po Berdjajevu ni; kajti ljudsko voljo determinirajo večnostni smotri družabnega razvoja. Vrhu tega je težko določiti, kaj bi bila prav za prav tako zvana «ljudska volja». Še bolj nezaupljiv je Berdjajev nasproti socializmu, ki mu je zgolj medla izdaja demokratizma. Pravi socializem je komunističen, a ta se postavlja odločno zoper demokratično malikovalstvo. Njegova slabost pa je predvsem v doslednem ponižanju človeka kot ontološkega bitja; izenačuje ljudi v čredo in določa življenju povsem mehansko funkcijo. S socialističnimi in komunističnimi idejami je izgubilo človeštvo vse svoje velike ideale. Tu je somrak človeštva, tu nastaja noč brez zvezd, brez neskončnosti; človek se zopet plazi samo po zemlji in vidi zgolj svet okoli sebe.

Toda Berdjajev ne veruje, da bi taka miselnost prodrla in se v človeški družbi zajezila. Srednjeveški kulturni duh bo izločil

zastrupljajoče toksine, posledico kulturne utrujenosti in vzpostavil prejšnje organskotvorne oblike. Kakovost mora premagati količino. Razvoj se bo nujno obrnil v nasprotno smer: od demokratizacije k aristokratizaciji. Uveljavljen bo zopet hijerarhičen red, v katerem ima vsak svoje mesto in celotni sestav svojo funkcijo v zmislu absolutnih idej. Samo v tem pravcu, ki vodi od zunanjega sveta k notranjemu, od površja k jedru, je mogoča preosnova sveta v zmislu «kraljestva božjega na zemlji». Socialno to ne pomeni teokracije v zmislu klerikalnih stremljenj; teokracija mora zrasti organsko iz družbe same, ne sme pa ji biti vsiljena z dekretiranjem ali celo z revolucijskimi sredstvi.

Kultura je po Berdjajevu v organski zvezi z religioznostjo. Nje izhodišče je kult. «Kultura ne pomeni uresničenja novega življenja, marveč uresničenje novih vrednot. Vse dozorele kulture so simbolične, ne realistične.» («Smysl istorii», str. 249). Življensko polnost očituje civilizacija, kultura pa predstavlja duhovne ideale te ali one dobe. Nje absolutno merilo je kakovost, izbranost in popolnost; njen značaj je abstrakten, «nepraktičen». Takrat, ko prevladuje v družbi veselje do «življenja», ko postane «življenje» predmet splošnega kulta, je stopila kultura v stadij propadanja; stremljenja po utilitarnih idejah so zmerom siguren znanilec civilizacije. Kultura je v nekem zmislu asketična, ker je breztelesna, medtem, ko je civilizacija telesna in polna življenjskih naslad. Resnično kulturo so dale človeštvu dobe, ko je bil življenski nivô nizek, ko se ni čutila polnost življenja. Taka doba je bila n. pr. v Nemčiji na koncu XVIII. in začetku XIX. stoletja, ko je bila dežela «poetov in filozofov». Takrat se je vsepovsod očitovale volja h genijalnosti; v teku nekaj desetletij je videl svet Lessinga in Herderja, Goetheja in Schillerja, Kanta in Fichteja, Hegela in Schellinga, Schleiermaherja in Schopenhauerja, Novalisa in ostale romantike. «Življenje» samo pa je bilo tiste čase v Nemčiji ubogo, meščansko in nerazvito. Država je bila razdrobljena in slaba. Kultura je cvela zgolj v višjih narodovih plasteh. Tudi renesančna doba, ki nam je zapustila toliko dokazov o svojih tvornih silah, ni imela visokega življenskega nivôja. Kadar nastopa obilnost, nadprodukcija literarnih in umetnostnih del, fabrikacija kulturnih vrednot in razvrat okusa in nazorov, opažamo vsekdar upadanje genijalnosti, pomanjkanje izvirnih idej in samoraslega sloga, nedostajanje enotnosti in razkroj osebnosti. Kultura in «življenje» nista prijateljici; prav tako niso mogoči zaupni odnosi med kulturo in množico, ker je kultura izrazito aristokratska in povišana nad povprečen nivô.

Kulturna filozofija Nikolaja Berdjajeva ne pozna sprave med kulturo in civilizacijo. V «Smyslu istorii» definira civilizacijo kot stanje, ki v njem prevladuje ekonomizem; že po svoji naravi je tehnična, usmerjena k boju zoper duha in tudi zoper samo prirodo. Njen idol je stroj. Civilizaciji se zdi sleherna ideologija, vsaka duhovna kultura nekaj narejenega in iluzornega; ne vidi v nji realnosti. Civilizacija že po naravi ni religiozna, ampak zmaguje v nji «prosvetljeni» razum, ki pa ni abstrakten, marveč pragmatičen. Civilizacija ni simbolična in ne hijerarhična in organska, zato pa je demokratična, realistična in mehanska. V času, ko začneja prevladovati in dajati obeležje svojemu času, se izpremeni predvsem človekov odnos nasproti prirodi. Življenje jame izgubljati organsko zvezo s prirodnim ritmom. Med človeka in prirodo se zabijejo umetne pregrade v obliki orodij in strojev; človek postane sovražen prirodi in si jo skuša kar najbolj podjarmiti. Življenski boj dobiva surove oblike in vse vrednote se ocenjujejo zgolj po utilitarističnem pomenu in po količini. Izginja veliki patos, inspiracija usiha, etični pojmi se zde predsodki, verski zanos pozerstvo in laž. V taki dobi postane kultura romantična in se vedno bolj obrača k bivšim religiozno-organskim dobam. Tak je zakon vsake kulture. Sredi civilizacije ni mogoč klasičen kulturni stil.

Vsaki kulturi je dana doba mladosti, moške polnosti, staranja in smrti. Na začetku je barbarstvo, na koncu pa upadanje. To sta dve njeni skrajnosti. Na razvojni poti med obema se izčrpava in izgublja čedalje bolj prvotna organsko-tvorna sposobnost. Približuje se mehanizaciji. Na skrajnem koncu razvoja nima več zveze s svojimi vrelci, z ontološkim izhodiščem. Jesen vsake kulture je doba njene največje uglajenosti in razneženosti. Za njo pa nujno nastopa dekadenca in počasna smrt v objemu civilizacije.

Današnja doba je izrazito dekadentna z vsemi simptomi polne, nasičene civilizacije. Diagnozo in prognozo Berdjajeva smo zabeležili že pri premostrivanju njegove gnostiške filozofije. Iz vseh knjig Nikolaja Berdjajeva se oglašajo resigniran in melanholičen ton. Skozi temo te miselnosti pa že prodira rahlo svitanje novega srednjega veka. «Kazalci ure na svetovni zgodovini kažejo usoden čas, ko nastopa večerni mrak. Čas je, da prižgemo luči in se pripravimo za noč.» («Smysl istorii», str. 249.)

V.

Podali smo svetovni nazor Nikolaja Berdjajeva v najširših obrisih in v zgoščeni obliki. Ali nas njegova mistika, gnostiška filozofija, kulturni pesimizem in socialno reakcionarstvo ne iz-

živajo h konfliktu z njim? To je Berdjajev tudi hotel. Njegov poizkus, da nam dá v kaosu red, v razcepljenosti enoto, pa se je v naših očeh razbil ob mučni dogmatičnosti njegovih nazorov. V spisih Berdjajeva je tudi mnogo apologetske strasti in pridigar-skega patosa. Cela poglavja nas zapuščajo hladne. Toda Berdjajev utegne biti tem bolj «aktualen» za rusko duševnost. V zapadni in srednji Evropi ni danes velikih idejnih konfliktov. Rusija pa je — kakor smo omenili že uvodoma — torišče nezaslišnih konfliktov med idejami in življenjem. Na tem prostoru, kjer se lomijo vekovi, je filozofija Nikolaja Berdjajeva prav tako idejni odnos nasproti življenju, kakor materialistična dialektika protinožca Lenina. V nji je staro jedro ruskega mišljenja: Duh ali snov? Indija ali Helada? Evropa ali Azija?

Bizantska miselnost, ki jo je Rusija podedovala, amalgovala in predelala v svojih cerkvenih in državnih formah, v teologiji in filozofiji, v umetnostnem stilu, se kot podzavestna sila ruske kulture očituje še v naših dneh. Bizant je, zroč skozi rusko življenje, zaslutil v prodiranju zapadnjaške prosvete invazijo helenskega duha. Romansko katoličanstvo in germanski protestantizem sta bila v očeh bizantsko-ruskih teologov dve krščanski obliki v jedru klasicističnega helensko-rimskega duha, ki se je venomer pretakal kakor talna voda pod hebrejsko-gnostičnim krščanstvom in silil na dan v podobi raznih sekt. Iz tega strahu pred zapadnim svetom se je razvilo zametavanje njegovih duhovnih vrednot in poizkusi, da se Rusija emancipira. To stremljenje se je izrazilo zlasti v slavjanofilstvu, očitovali pa so ga tudi veliki klasiki Gogolj, Dostojevskij in Tolstoj. Na drugi strani pa je dobil stari bizantski sen o obnovi rimske (človeške) enote novo podobo v ruski mesijanski ideji. Dostojevskij je dal v nekaterih svojih spisih, zlasti pa v «Pisateljevem dnevniku», kjer je lahko govoril najbolj odkrito in prosto, temu stremljenju enoten smoter. V zadnjem zvezku «Dnevnika» pravi: «Evropa je tudi naša mati, vendar ji bomo bolj ustregli, če se ne bomo vtikali v njene zadeve. Zastavimo rajši moči za svojo novo pravoslavno idejo, ki bo pozneje osrečila ves Vsemir.»

Neskončne teoretične debate o abstraktnih vprašanjih hegelijske in schellingijske filozofije so vsekdar spremljali konkretni življenski problemi, zato se v Rusiji ni mogla razmahniti filozofija akademskega stila. Največ izvirnega filozofskega duha je prešlo v lepo slovstvo in v meditacije o duhu narodnega, socialnega in kulturnega razvoja. Tik pred veliko socialno katastrofo sta prevladovali v ruski miselnosti dve struji: pozitivisti, ki jih je predstavljal Aleksander Vvedenskij, združujoči v sebi vse

dobre tradicije zapadnjakov in optimizem evropske kulture ter intuitivisti, ki jih je vodil Nikolaj Losskij. Mistiki so stali vse do revolucije v ozadju. Po revoluciji pa se je intuitivizem premaknil k mističnemu idealizmu. Karsavin, poprej intuitivist brez pozitivnega verskega nazora, se je približal Berdjajevu. Tako se je razpletala drama ruskega mišljenja. Na drugi strani pa je pozitiviste potisnil v ozadje zgodovinski materializem s svojo dialektiko. Problem vzhoda in zahoda se je nadaljeval v zaostrenosti dveh miselnih struj: mističnega idealizma in radikalnega materializma. Prvi je postal evrazijski, drugi izrazito zapadnjaški. Trčilo je dvoje osnovnih življenskih načel: aktivistični optimizem in pasivistični pesimizem.

Miselnost Nikolaja Berdjajeva je filozofija resignacije. Slišimo, kako propadajo idejni svetovi. Izginjajo stare kulture in noči se v Evropi. To je izrazit upor romantika zoper življensko resničnost, modrovanje nad razvalinami. Berdjajev izhaja iz nasičenih, kulturnih plasti ruske družbe, iz fevdalno-cerkvenega miljeja. Te plasti so opustošili revolucijski viharji in jih razmetali po svetu. Tik jeruzalemskih zidov ali v izgnanstvu daleč od «zidov svetega mesta» se poraja hrepenenje po zašlih časih, po dneh «očakov in prerokov», ko je bil «narod» močan in velik. Tako je nastrojenje reakcionarnega dela ruske emigracije. To je psihologija njenega konzervatizma. Veliki pretresi in izpremembe so prinašali vsekdar črnoglede življenske nazore, skepticizem ali prebujenje absurdnih verovanj v filozofiji in religiji, relativizem v umetnosti.

Kakor je spoznavalna filozofija Nikolaja Berdjajeva izraz starega bizantskega strahu pred poganskim helenizmom, tako spada njegova socialna in kulturna filozofija v okvir evropskih reakcionarnih ideologij, ki so nastale kot odziv zoper družabne in kulturne pretrese. Iz vseh se oglašča ressentiment. Sem spadajo misli Oswalda Spenglerja v «Der Untergang des Abendlandes» in «Preussentum und Sozialismus», spisa, ki sta nedvomno vplivala na Berdjajeva. Spenglerjeva sociologija in filozofija kulture izražata upor zoper propadanje aristokratske kulture in starega meščanstva, zoper duha velemest, zoper civilizacijo družabnih parvenujev in zoper proletarske revolucije. Tudi filozofija H. Keyserlinga je polna socialne zagrenelosti. Francoski royalizem, ki stremi po obnovi klasičnega sloga v družabnem življenju in v kulturi, je takisto protidružaben (Daudet, Maurras, Massis in drugi). Miselni voditelji italijanskega fašizma (Marcocchia in drugi) in nekateri svobodnjaški sociologi, med njimi zlasti G. Ferrero, izpovedujejo podobne nazore o propadanju kulture

in o razduhovljenju človeškega življenja. Reakcionarna sociologija ima v dobi, kakršna je naša, enako pravico do življenja kot njene nasprotnice. Naš čas je izrazito relativističen, zato se posveča tolika skrb morfologiji družbe in kulture. Najintenzivnejša pa mora biti po naravni nujnosti ondi, kjer so tla najbolj «potresna»: med Rusi.

Reakcionarna miselnost Nikolaja Berdjajeva je hkrati odziv na ogromno diskusijo, ki so jo sprožili ruski historični materialisti: kako naj se odpravi individualna duševnost kot poglavitni činitelj v dosedanji razredni kulturi in postavi na njeno mesto kolektivna duševnost, «duša organizirane množice», «zavest skupnosti namesto zavesti individualnega bistva». V tem vprašanju se lomijo epohe; v njem se neizprosno razhajata vzhod in zahod. Teza o kolektivni duševnosti kot vodilnem kulturnem načelu je popolnoma nasprotna duhu zapadnega človeštva. Vzhod se je sprostil te težke in primitivne mistike v krščanstvu, ki je rešilo individualno duševnost z nauki o nravni odgovornosti posameznika, o večnem življenju njegove osebnosti in o svobodi človeške volje, čeprav je videlo možnost izživetja individualnih teženj zgolj v okvirju Cerkve in njenih nauk. Boljševizem je obnovil staro orientalsko tezo o skupni duši in jo postavil na osnovo marksističnih ekonomskih doktrin. Z njo je pokazal, da skuša dati človeštvu novo religijo. Zakaj duša množice je prav tako sad religioznih verovanj kakor duša individua. Ali verovanje v množico-boga je za zapadno človeštvo temno in paleče; v njem je izražen duh iztočnega bogovladja, toposti in tiste dedne melanholije, ki je lastna vsem orientalskim plemenom. Tak duh se je nekaj časa pojavljal v katoličanstvu; njegovo strahotno logiko je najverneje analiziral Dostojevskij v «Velikem inkvizitorju». Nemara se bo v bodočnosti razvila težka borba prav med to kolektivistično mistiko in zapadnjaškim individualizmom, ki je največja gibalna sila evropskega miselnega razvoja.

Berdjajev se kot evrazijec zavzema v tej diskusiji za kompromisno krščansko tezo, ki je brez dvoma obilno oplodila zapadne kulture in ki izhajajo iz nje današnji človekoljubni vzori. Individualizem s prostovoljno udanostjo Bogu kot središču vseh krogov, kot gibalni vseh gibanj — to je Berdjajevljev odgovor na tezo o kolektivni duši. Kjer ni individualnega odnosa nasproti večnosti, ondi ni božanstva. Evrazijstvo Berdjajeva se očituje z vso jasnostjo prav v tem vprašanju: srednjeveško krščanstvo s svojim kompromisom med poedinčevo svobodo in cerkvenim kolektivom je najpopolnejša rešitev problema: Vzhod ali zahod? Ta forma znači združitev dveh metod: opazovanja in

razmišljanja z navdihnenjem in kontemplacijo, zato je nje osnova čisto evrazijska in zaradi tega vesoljna.

Tako je vse mišljenje mistika Berdjajeva odziv na sodobnost in nje večnostne probleme. Berdjajev je v dobrem pomenu besede «aktualen». Z njim so dobila ruska evrazijska stremljenja svojo filozofijo. Ali se bo razvoj zapadnega mišljenja gibal kdaj v to smer? Prerokovanja so tu odveč. Danes lahko posnamemo od Berdjajeva predvsem njegov protest zoper mehansko, zgolj fenomenalno promatranje človeka in njegove življenske vrednosti, ki se nam vsiljuje pod krinko na videz nepristranske znanosti in v raznih socialno-ekonomskih dogmah. Vendar zapad ne bo čakal s plamenicami prihoda apokaliptične noči. Važnejši se nam zdi večni zakon presnavljanja in prenavljanja. Čudeži idejnega aktivizma tudi še niso izumrli.

Joža Lovrenčič: Publius in Hispala

(Nadaljevanje.)

XIV.

Forum Romanum je odmeval v dopoldanskem vrvenju, ko so bili v Hostilijevi zbornici kraj njega zbrani senatorji k izredni seji, h kateri jih je sklical konzul Postumius. Ko so zasedli svoje prostore in se je dvignil Postumius, da bi otvoril kot sklicatelj zborovanje in govoril, je zahteval Lucius Furius Purpureo, naj se ugotovi sklepčnost. Furijev predlog je vzbudil pri nekaterih senatorjih odobravanje, pri drugih mrmranje.

«Važnost zadeve, ki je na dnevnem redu, ko gre za dobrobit naroda, ne dopušča, da bi se kdo pozneje skliceval na nepravilnost razpravljanja in sklepov, zato sprejem Furijev predlog in ugotovimo število navzočih senatorjev!» je odločil Postumius in dal po seznamu klicati imena posameznih senatorjev. Ugotovili so, da število prisotnih daleč presega sklepčnost, in oni, ki so prej mrmrali, so zadovoljno vzklikali, Purpureo in njegovi pristaši pa so svojo poparjenost zakrivali, sklicevaje se na predpise, ki zahtevajo pred slednjo sejo točno ugotovitev.

«Oči imate, en sam pogled bi zadostoval, da smo sklepčni!»

«Zavlačevati hočete razpravo!»

«Potuho bi radi dali razvratnežem, da bi pridobili na času!»

«Red zahtevamo!» so odgovarjali napadeni.

«Konzul, ukori jih, žalili so nas!»

«Takega podtikanja ne prenesemo!»

«Katon, prekličiči svojo besedo!»